

Osvrt na važniju folksdojčersku literaturu o sudbini Nijemaca u Jugoslaviji

VLADIMIR GEIGER

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

I pored svoje subjektivnosti, folksdojčerska historiografija pripomogla je u obradi i razjašnjavanju poratne sudbine njemačke nacionalne manjine na prostorima bivše Jugoslavije. Postoji čitav niz radova različitih zamisli i vrijednosti. Autor upozorava na brojnost radova folksdojčerske historiografije, te donosi pregled najznačajnijih autora i literature koji govore o ovome problemu.

U razdoblju od drugoga svjetskog rata do raspada komunističkih sustava bilo je mnogo nepoželjnih i zabranjenih tema; jedna je od njih i pitanje sudbine jugoslavenskih Nijemaca. Pad komunističkog režima i smjena vlasti u većini republika bivše Jugoslavije omogućili su reinterpretaciju službene historiografije. Zahvaljujući tome počelo se govoriti o Golom otoku, Bleiburgu i još mnogo toga. Ideološki su se okovi raspli, a produkcija te literature danas je tolika da je njezin opseg već teško sagledati. Pred južnoslavenskim je historiografijama niz otvorenih pitanja.

Kažu da povijest uvijek pišu pobjednici po svojoj mjeri. U slučaju naše novije povijesti, pobjednici su stvarali mitsku povijest. Ulogu dobra namijenili su sebi, poraženima ulogu zla. Vrijeme promjena u kojemu živimo nameće potrebu rješavanja nagomilanih problema, istraživanja tema donedavno nepoželjnih i zabranjivanih, koje bi izlazile iz okvira crno-bijele boljševičke slike. Konačno sazrijeva vrijeme za objektivno znanstveno istraživanje povijesti Nijemaca, od njihova doseljenja u podunavske krajeve do današnjih dana.

Osjetljivost njemačkog problema ne proizlazi samo iz pokušaja kolektivnog samozaborava, već prije svega iz prirode ideologije koja je jednodimenzionalnost i neproblematičnost sadašnjosti i prošlosti uzimala kao nešto samorazumljivo. Historiografija i publicistika, ukratko, povodile su se za dnevopolitičkim potrebama.

Slojevitost sudbine njemačkog stanovništva na prostorima bivše Jugoslavije, a pogotovo njihov »nestanak« nakon drugoga svjetskog rata, na-

meće potpuno drukčiji, za razliku od donedavno uobičajenog, pristup temi. Egzodus jugoslavenskih Nijemaca po opsegu i dalekosežnosti posljedica jedna je od bolnih točaka novije povijesti na južnoslavenskim prostorima, napose u pogledu stvaranja nove etničke slike Vojvodine, Srijema, istočne Slavonije i Baranje.

Temeljna pitanja povijesti njemačke manjine jugoslavenske su historiografije uporno preskakale i prešućivale radi očuvanja dežurnih istina. Bila su potrebna četiri i pol desetljeća da bi se ozbiljnije u nas progovorilo o egzodusu i sudbini oko pola milijuna Nijemaca, do početka drugoga svjetskog rata najbrojnije, najbogatije i najutjecajnije manjine u Kraljevini Jugoslaviji. O Nijemcima se u poslijeratnoj Jugoslaviji malo pisalo; čak i kada su spominjani bilo je to redovito u negativnom kontekstu. Pripisano im je dosta toga što im nije svojstveno, a zaboravljene su mnoge stvari za koje su zaslužni. U općoj površnosti i pretjeranim uopćavanjima o germanizatorskoj i petokolonaškoj ulozi domaćih Nijemaca mnogo se toga znalo unaprijed, bez provjere i istraživanja. Dublji uzroci ponašanja domaćih Nijemaca u jugoslavenskim historiografijama, a osobito u publicistici, gotovo nisu uzimani u obzir. Prava je rijetkost pronaći autora koji bi, barem i posredno, izvlačio određene nepristrane zaključke.

Povijest jugoslavenskih Nijemaca stoga treba analizirati u cijelosti, ne zaboravljajući kako je i kada ta narodna skupina uopće došla na prostore kasnije jugoslavenske države, kako se kulturno i politički organizirala, kolika je njezina brojnost uoči izbijanja drugoga svjetskog rata, kakva je i kolika njihova uloga i odgovornost u ratu, kako je teklo iseljavanje većine pripadnika te skupine i na čije poticaje, koliko ih je stradalo u jugoslavenskim logorima, na temelju kojih im je odluka trajno oduzeto vlasništvo nad nekretninama i slično, te na koji način onih nekoliko tisuća, koji se i danas tako izjašnjavaju, traže svoj identitet. Bitno je i znati što je bivša Jugoslavija izgubila protjerivanjem Nijemaca, ne samo u materijalnom smislu.

Danas najveći broj jugoslavenskih Nijemaca živi na jugu Njemačke. Stotine tisuća Nijemaca koji su napustili jugoistočnu Europu na različite načine vezani uz svoju postojbinu. Zarana su u Njemačkoj, Austriji i drugim zemljama poslijeratne folksdojčerske dijaspori (SAD, Kanada, Brazil, Argentina, Australija . . .) stvorili udruženja koja njeguju njihovu specifičnu kulturu, zbog preplitanja sa slavenskom i istočnoeuropskom kulturom ponešto drukčiju od one što se razvila u matičnim zemljama (Njemačka i Austrija). Običaj je da se organiziraju pučke i crkvene svečanosti, kakve su i prije pola stoljeća na prostorima jugoistočne Europe okupljale njemačku manjinu. Mnogi od njih redovito posjećuju svoja zavičajna mjesta, svoje konfiscirane kuće, groblja i druge spomenike svojih predaka.

Danas gotovo nema njemačkog naselja u bivšoj Jugoslaviji kojemu nije posvećena posebna monografija, niti ozbiljnijeg događaja, uključujući i veliki egzodus, koji nije barem publicistički obrađen. Osim većih i sumarnih pothvata i zanimljivih izdanja izvorne arhivske građe, postoji niz publikacija različitih zamisli i vrijednosti. Nijemci europskog jugoistoka svojom sadašnjom historiografijom nastavljaju prijeratna istraži-

vanja svoje povijesti. Od tih se izdanja ne smije i ne može uvijek očekivati povijesna objektivnost. Ipak je, i kraj svoje subjektivnosti, folksdojčerska historiografija razjasnila pojedine probleme, napose poslijeratnu sudbinu jugoslavenskih Nijemaca, i omogućila da dodemo do točnijih pokazatelja.

Prikupljanje dokumenata i izvještaja počelo je još nakon prvoga dolaska izbjeglih potkraj rata u prihvatne logore u Austriji (i Njemačkoj). Najveći broj radova iz novije povijesti Nijemaca na jugoistoku objavljen je u Njemačkoj i Austriji, gdje su se i nastanile gotovo dvije trećine Nijemaca iz Jugoslavije. Važnu ulogu u prikupljanju materijala odigrale su Domovinske mjesne zajednice (Heimatortsgemeinschaft) Nijemaca s jugoistoka (Podunavskih Švaba), izdavanjem tzv. Zavičajnih knjiga (Heimatbücher), koje su zapravo monografije o pojedinim mjestima (selima i gradovima) i pokrajinama kako se odražavaju u sjećanjima nekadašnjih njemačkih stanovnika. Izrađene su, uglavnom, po istoj shemi: nacrt povijesti (za novije doba većinom ne po izvorima ili literaturi, nego po sjećanju), crtice iz zajedničke prošlosti, popis njemačkih obitelji i slično. Ima dosta različite građe. Postoji veći broj takvih knjiga za Bačku, Banat, Slavoniju, Baranju i Srijem, pa čak i za Bosnu. Zavičajne knjige objavljujane su od prvih poslijeratnih godina do danas, a njihovo izdavanje traje i dalje, u različitim edicijama od kojih je svakako najpoznatija »Donauschwäbische Beiträge« u Freilassingu.

Prvi zapaženiji rad o sudbini jugoslavenskih Nijemaca napisao je već potkraj četrdesetih godina Leopold Rohrbacher (*Ein Volk ausgelöscht. Die Austroittung des Donauschwabentums in Jugoslawien in den Jahren von 1944 bis 1948*, Salzburg 1949.) i tiskao ga u vlastitoj nakladi. Istu knjigu, uz opsežna proširenja i preradu, pod naslovom *Völkermord der Tito-Partisanen 1944—1948. Die Vernichtung der altösterreichischen Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien und die Massaker an Kroaten und Slowenen. Dokumentation* izdalo je 1990. godine u Grazu »Austrijsko društvo povjesničara za Korušku i Stajersku« (Österreichische Historiker-Arbeitsgemeinschaft für Kärnten und Steiermark).

Savezni Arhiv u Koblenzu (Bundesarchiv Koblenz) pedesetih je godina dobio zadatak istraživati protjerivanje Folksdojčera. Referent za Nijemce s jugoistoka bio je podunavskošvapski povjesničar Johann Wüsch. Pod njegovim vodstvom i uz pomoć Zavičajnog društva (Landmannschaft) započelo je sistematsko prikupljanje dokumenata. Izvještaji, najčešće osobna iskustva prognanika, postali su temelj za knjigu (*Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa*, Bonner Dokumentation, Band V, »Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien«) Saveznog ministarstva za prognanike (Bundesministerium für Vertriebene), izdanu 1961. godine u Düsseldorfu. Tu knjigu objavljuje kasnije (München, 1984.) poznati izdavač »Deutscher Taschenbuch Verlag«. Zbornik *Das Schicksal der Deutschen in Jugoslawien* sadrži brojne izjave pojedinaca o postupcima jugoslavenskih vlasti prema njima u poslijeratnom vremenu. Dokumente je sređivao Wüsch, ali mu, prema tvrdnjama folksdojčerskih autora, nije bilo dopušteno sudjelovati na neposrednom oblikovanju publikacije. Naime, Wüsch je ipak bio visoki funkcionar Kulturbunda u Jugoslaviji... Time se mogu, smatra-

ju Folksdojčeri, objasniti mnoge netočnosti, pogrešne procjene i objašnjenja u knjizi. Folksdojčeri čak tvrde kako nije bilo poželjno — i to godinama — da to izdanje, koje je financirala Savezna vlada, bude objelodanjeno (bar ne što se tiče sveukupnih rezultata) kako se ne bi pokvarili »dobri odnosi« s komunističkim vlastima u Beogradu. Ipak, do danas je Peti svezak bonske dokumentacije najcitiraniji kada se govori o sudbini jugoslavenskih Nijemaca.

Wüsch je 1966. godine (Kehl am Rhein) objavio dva spisa: »Beitrag zur Geschichte der Deutschen in Jugoslawien für den Zeitraum von 1934 — bis 1944« i »Ursachen und Hintergründe des Schicksals der Deutschen in Jugoslawien«, kojima upozorava na »pogrešne navode i interpretacije« u Petom svesku bonske dokumentacije. Njegov najznačajniji rad *Jugoslawien und das Dritte Reich. Eine dokumentarische Geschichte der deutsch—jugoslawischen Beziehungen von 1933—1945* pojavljuje se 1969. godine (Stuttgart). Bez obzira na mnoge manje prihvatljive ili neprihvatljive navode i tvrdnje, za tu su temu ovi radovi nezaobilazni.

Važne su i studije i radovi Ludwiga Schumachera, napose »Die Deutschen Vertreibungsverluste. Bevölkerungsbilanzen für die Deutschen Vertreibungsgebiete« Statistisches Bundesamt Wiesbaden), objavljen 1958. godine u Stuttgartu. Nezaobilazan je autor i Antun Tafferner, najpoznatiji po *Quellenbuch zur donauschwäbischen Geschichte* (sv. 1.—2., München, 1974.—1977.). Dosta podataka i građe donose i knjige Hansa Rasimusa (*Als Fremde im Vaterland. Der schwäbisch-Deutsch Kulturbund und die ehemalige Deutsche Volksgruppe in Jugoslawien im Spiegel der Presse*, München 1989.) i Valentina Oberkerscha (*Die Deutschen in Syrien, Slowenien, Kroatien und Bosnien. Geschichte einer deutschen Volksgruppe in Südosteuropa*, Stuttgart 1989.).

Iz tzv. Radne grupe za dokumentaciju protjerivanja (Arbeitskreis für Dokumentation der Vertreibung), čije je stvaranje i okupljanje Wüschtova zasluga, nakon nekoliko manjih publikacija pojavio se niz knjiga tzv. serijala »Križni put Nijemaca u komunističkoj Jugoslaviji« (*Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien*).

Sepp (Josef) Janko bio je jedan od vodećih i najodgovornijih (Volksgruppenführer), te njegova knjiga *Weg und Ende der Deutschen Volksgruppe in Jugoslawien* (Graz-Stuttgart 1982.), bez obzira na neobjektivnost, ima posebno značenje. Josef Volkmar Senz, jedan od najpoznatijih, najproduktivnijih i najvažnijih folksdojčerskih povjesničara, i Josef Beer, nezaobilazna su imena podunavskošvapske historiografije. Njihovi su radovi, bar što se tiče folksdojčerske strane, nastavak prikupljanja i objavljivanja dokumentacije i svjedočanstava. Senzovu *Geschichte der Donauschwaben* i Beerovu *Donauschwäbische Zeitgeschichte aus erster Hand* objavila je od 1987. godine Kulturna zaklada Podunavskih Švaba (Donauschwäbische Kulturstiftung, München) do sada u četiri izdanja.

Ponekad se pojave knjige koje podjare strasti. Takva je primjerice brošura Karla Springenschmida *Janitscharen? Die Kindertragödie im Banat* (Wien, 1978.), ili knjiga A. K. Gaussa *Kinder im Schatten* (Salzburg, 1950.). Obje govore o sudbini djece. Naime, ubrzo nakon opće internacije Folksdojčera, za rad nesposobna djeca (mlada od 13 do 14 godina)

odvojena su od roditelja i smještena u posebne logore. Prepušteni sami sebi, ti mladi ljudi posebno su stradali od gladi i epidemija. No, već u tijeku 1946. godine počinje njihovo razmještanje po domovima za ratnu siročad širom zemlje, zajedno sa siročadi slavenskih roditelja. Mnogima je to, doduše, spasilo život, ali se pretpostavlja da je veći broj djece izgubio tako svijest o svom porijeklu i obitelji. Kasnije, kada su uspostavljene veze između Njemačkoga i Jugoslavenskog Crvenog križa, većina ih je ipak upućena u Njemačku.

Mnogo je tema i osjetljivih pitanja na koja je folksdojčerska historiografija i publicistika pokušala odgovoriti . . .

Korisno je konzultirati radove Martina Reinsprechta, Georga Wildmanna, Hansa Sonnleitnera, Friedricha Bindera, Antona Scherera i mnogih drugih. Povijest njemačke etničke grupe u Jugoslaviji predmet je mnogih napisa povjesničara i publicista. Većina radova obuhvaća i obrađuje samo određeno vremensko razdoblje, ili se ograničuje na uža područja. Stoga je nužna upotreba bibliografskih priručnika.

Upravo je u toku objavljivanje trotomne edicije *Leidensweg der Deutschen im kommunistischen Jugoslawien* grupe autora (Beer, Wildman, Oberkersch, Senz, Sonnleitner, Rakusch . . .), u izdanju »Donauschwäbische Kulturstiftung« (sv. 1., München — Sindelfingen, 1991.), koja obuhvaća dosad najopsežniju građu (povijesni pregledi, svjedočanstva, dokumenti).

Od južnoslavenskih historiografija (slovenska, hrvatska, vojvođanska, srpska . . .) o povijesti Nijemaca u Jugoslaviji objavljeno je malo. Najzapaženija je knjiga Dušana Bibera *Nacizem in Nemci u Jugoslaviji 1933—1941* (Ljubljana, 1966.). Za razdoblje drugoga svjetskog rata objavljena je knjiga Josipa Mirnića *Nemci u Bačkoj u drugom svjetskom ratu* (Novi Sad, 1974.). Povijest Folksdojčera od raspada Austro-Ugarske do kraja drugoga svjetskog rata monografski je prikazao Petar Kačavenda u knjizi *Nemci u Jugoslaviji 1918—1945* (Beograd, 1991.). Istina, postoji niz radova južnoslavenskih povjesničara (Krnić, Hrečkovski, Lucić, Redžić . . .) o Nijemcima u Jugoslaviji — ovdje ne želimo ocjenjivati njihovu vrijednost i namjenu — ali je činjenica da se jugoslavenska službena historiografija nije bavila sudbinom i egzodusom Folksdojčera s jugoistoka.

Budući da nema cjelovitog, objektivnog prikaza povijesti jugoslavenskih Nijemaca, ovaj pregled, koji nema ambicije da bude potpun i konačan, može ipak poslužiti kao prilog sagledavanju i obradi problematike u cjelini. Ako poviješću jugoistoka Europe, bivše Jugoslavije, pa i Hrvatske, ne držimo samo povijest slavenskih naroda na tom prostoru, tada poznavanje temeljnih problema sudbine podunavskih Svaba može svakako pridonijeti stvaranju potpunije slike i o hrvatskoj povijesti, napose najnovijoj.

SUMMARY

REVIEW OF THE MOST IMPORTANT LITERATURE OF THE DANUBIAN GERMANS CONCERNING THE FATE OF GERMANS IN FORMER YUGOSLAVIA

The fate of Yugoslav Germans was previously a forbidden or at least undesirable topic in domestic historiography. The exodus of the Volksdeutsch from the former Yugoslavia after World War II surpassed in scope and consequence other events in the most recent history of former Yugoslavia. This paper approaches the complexity of the problem in completely different terms than previous works. German emigrants from southeastern Europe have continued their prewar research, and today almost no settlement in the former Yugoslavia in which Germans lived has not been the subject of a monograph. Nor have the more significant events, including the great exodus, failed to receive treatment, at least by journalists. The quality and goal of the works vary widely. Despite subjectivity, this historiography on the Volksdeutsch is part of reworking and reinterpreting the postwar fate of Germans in the former Yugoslavia.

This article provides an overview of the most important problems and presents the most significant and best-known authors and their works. In addition, the article discusses bibliographic guides to the numerous works on the subject. This overview does not purport to be the definitive word on the subject of the Volksdeutsch but is a contribution to the ongoing examination of the issue.